

ОСВІТНІ ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

О. В. Тягло

доктор філософських наук, професор
Харківський національний університет внутрішніх справ

м. Харків, Україна

E-mail: olexti@gmail.com

В статті вказано, що інформаційна війна включає необхідну і важливу – ідеальну – складову, яка вкорінена у психіці окремих людей, людських спільнот. Система освіти – як формальної, так і неформальної – фактично протягом усього життя формує та модифікує базові цінності, основи світогляду, інший зміст психіки. Тому освіта, освітяни неодмінно й суттєво утягуються в орбіту інформаційної війни. Інтернет сьогодні виявляється чи не найважливішим полем ведення ідеальної складової інформаційної війни. Фактчекінг й інші елементарні заходи убезпечення від злостивих чи навіть ворожих інформаційних впливів є корисними, але не завжди достатніми. Це стосується випадків, коли, зокрема, розносник дезінформації, брехливої пропаганди, намагаючись уникнути занадто відвертого обману, вдається до логічних хитрощів. Аби не опинитися під впливом ворога, не можна обійтися без вивчення хоч би основ науки логіки, вмінь критичного мислення, що вимагає якісного осучаснення викладання відповідних дисциплін у школах і вишах. Наголошено, що в ідеалі кожна нормальна людина інформаційного суспільства має бути навчена надати собі сама бодай первинну допомогу проти дезінформації, ворожої пропаганди.

Ключові слова: інформаційна війна, ідеальна складова інформаційної війни, Інтернет, система освіти, логіка, критичне мислення.

Tiaglo, O. V. Educational challenges of information warfare

This article notes that information warfare includes a necessary and important – ideal – constituent, which is rooted in the psyche of individuals and human communities. System of education – both formal and informal – forms and modifies basic values, foundations of worldview, other content of the psyche, in fact, throughout life. Therefore, education and educators are inevitably and significantly drawn into the orbit of information warfare. The Internet today is almost the most important field to conduct the ideal constituent of information warfare. Fact-checking and other elementary tools are useful to protect against malicious or even hostile information influence, but they are not sufficient always. This is so in the cases where, in particular, a disseminator of disinformation, false propaganda trying to avoid clear deception, employs different logical tricks. Here one cannot do without learning at least basic knowledge of logic and critical thinking skills. This requires the principal renovating, streamlining of mass teaching of these

disciplines in schools and universities. It is emphasized that ideally every person should be educated to provide oneself at least first aid against disinformation, hostile propaganda.

Key words: information war, ideal constituent of information war, Internet, system of education, logic, critical thinking.

Протягом кількох десятиліть увага не тільки широкої громадськості, а й фахівців була зосереджена переважно на, так би мовити, «світлому боці сили» інформації, інформаційних технологій. Майже усі майже беззастережно раділи, що їм випало жити за умов майже необмежених можливостей продукування, розповсюдження, пошуку чи споживання інформації. Правда, ще у 2005 році у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До спільнот знань» було вказано, що розвиток глобального інформаційного суспільства у напрямку спільнот знань не тільки дозволяє значно збільшити обсяги доступної інформації та швидкість оперування нею, а й примушує *кожну людину вміти вільно орієнтуватися у здатному поглинути її потоці інформації, розвивати когнітивні вміння та вміння критичного мислення з тим, аби відрізнити «корисну» інформацію од «позбавленої користі» [1, р. 19].* Та тоді «темний бік сили» інформації й пов'язаних з нею технологій був тільки м'яко означений відповідно, вочевидь, їх ще не зовсім дозрілій потузі й достатньо усвідомленій небезпеці. Сьогодні ж м'якого нагадування про необхідність «триматися на плаву» у всепоглинаючому океані інформації, лагідного застереження щодо марнотратного споживання його «позбавленою користі» вмісту вже абсолютно недостатньо. Не можна обійтись без жорстко реалістичного – найширшого і систематичного – вивчення і роз'яснення загрози маси фатальних «бермудських трикутників» хитро прихованої хиби, майстерно організованої брехні, місінформації та дезінформації, що доставляється всесвітній аудиторії в цілому, практично кожній локальній спільноті та нормальній людині як традиційними мас-медіа, так і новітніми соціальними мережами, телеграм-каналами тощо. Однією з актуальних конкретизацій цієї загрози є феномен інформаційної воєнної активності, або, скорочено, інформаційної війни (information warfare) – як самостійної активності за переважно «мирних часів», так і невід'ємної складової «гарячої» гібридної війни. Ситуація інформаційної війни загострює деякі вже відомі чи формує нові освітні виклики.

У російсько-українських стосунках інформаційна війна жевріла практично з часу розпаду СРСР та утворення незалежної і суверенної України, суттєво підсилившись і набувши нових рис з розгортанням відкритої гібридної агресії російської держави на початку 2014 року. Створювані тут загрози і реальну шкоду цілком підтверджує, наприклад, фрагмент звернення Президента України 16 липня 2022 року, в якому був згаданий фейк про нібито масований російський ракетний удар по Україні. Володимир Зеленський підкреслив, що *таким чином ворог намагається доповнити ракетний та артилерійський терор проти України ще й інформаційним терором.* Зрештою він узагальнив ситуацію так: *«Іноді інформаційна зброя може зробити більше, ніж зброя звичайна.*

Очевидно, що будь-якими ракетами й артилерією Росії не вдасться зламати нашу єдність і збити нас зі своєї дороги. І так само очевидним має бути й те, що українську єдність не зламати брехнею чи залякуванням, фейками чи теоріями змови» [2].

Розгляну далі стислі, але достатні для цієї розвідки роз'яснення феномену інформаційної війни, розміщені на офіційному сайті НАТО [3].

Важливим полем інформаційної війни сьогодні є кіберпростір і пов'язана з ним сфера нових технологій. Кібервійна (cyberwar activities) може полягати в кібератаках, руйнуванні інформаційних систем супротивника, але також і у так званих соціальних кібератаках, створюючи у свідомості людей певну картину світу, що відповідає тим цілям інформаційної війни, яку веде дана країна.

Інформаційна війна, як і будь-яка значуща людська активність, здійснюється на перетині двох фундаментальних реальностей – матеріальної та ідеальної. У матеріальному світі вона пов'язана з захистом інформації чи нападом на неї, точніше – на її матеріальні носії чи процеси накопичення, зберігання, передавання і т. ін. Та хоча повноцінна інформаційна війна не може існувати, не ґрунтуючись на різного роду матеріальних явищах і не ставлячи за мету певним чином вплинути на матеріальний світ, однак вона включає й не менш необхідну та важливу ідеальну складову, що вкорінена у психіці окремих людей, людських спільнот і зазвичай відображується назовні, сприймається, викликається до життя та організовується через застосування мови чи через візуалізацію. Без потрібного результативного впливу на людські цінності, світогляд, усталені методи мислення чи алгоритми спілкування навіть досягнення якихось матеріальних воєнних цілей не буде, у загальному випадку, ані ефективним, ані остаточним. Це цілком розуміє сьогоdnішній агресор¹. Цього категорично не можна не враховувати не тільки вітчизняним можновладцям чи військовим, а й освітянам. Справді, сучасна освіта – як формальна, так і неформальна – фактично протягом усього життя формує і модифікує ціннісні пріоритети, основи світогляду і т. ін. людини, тієї чи іншої спільноти. Тому освіта, освітяни неодмінно і суттєво утягуються в орбіту інформаційної війни, є її активними учасниками.

Інтернет посилює і розширює можливості одержання даних, захисту чи знищення інформації, а також полегшує вплив як на громадян певної країни, так і на міжнародні спільноти. З огляду на швидкість комунікації, широке охоплення і низьку вартість заходів (дез)інформації, вирішальну роль тут відіграють соціальні мережі. Сайти соціальних мереж є також цінним

¹ В такому зв'язку варто звернути увагу на міркування знаного російського теоретика гібридної війни О. О. Бартоша, опубліковане у центральному журналі російського міністерства оборони: «В гибридной войне на роль ключевых факторов, определяющих революционные изменения в формах и методах конфликта и формирование его нового качества, выдвинулись глобализация и развитие информационно-коммуникационных технологий... Война смыслов составляет сердцевину стратегии гибридной войны, главная цель которой заключается в обеспечении последовательного планомерного установления контроля над всеми сторонами жизни государства – объекта гибридной агрессии, и прежде всего над менталитетом его населения» [4, с. 13].

джерелом відомостей про цільові групи, на які спрямовувати (дез)інформаційна діяльність. Типові засоби інформаційної війни через Інтернет наступні.

- *Фабрики тролів – угруповання, члени яких, тобто тролі, з вказаною замовником метою розміщують коментарі в Інтернеті, використовуючи при цьому несправжні, оманливі профілі у соціальних мережах.*

- *Боти – програми, які автоматично надсилають повідомлення, наприклад у відповідь на появу ключового слова.*

Зі сказаного зрозуміло, чому саме соціальні мережі та електронні ЗМІ, ширше – Інтернет, а загалом – кіберпростір останнім часом виявляється чи не найважливішим полем ведення ідеальної складової інформаційної війни, реально конкуруючи з ще недавно всемогутнім «телевізором».

Стосовно наведеного переліку типових «інформаційних бойових одиниць» зауважу наступне. Хоча розвиток штучного інтелекту вже дозволяє замінити ним людей у нескладних ситуаціях, однак у вітчизняній традиції ботами інколи називають не тільки спеціальні програми, а і осіб, за функціями схожих на тролів: у цьому відношенні показовим є відомий в Україні фільм-розслідування 2019 року «Я – бот». Власне тролі відрізняються скоріше однозначно негативною спрямованістю своєї активності; це, так би мовити, явно «погані хлопці» – свідомі брехуни, провокатори і т. ін. Трапляються тролі-одинаки, тролі-любители, але регулярнішу і набагато більш концентровану інформаційну небезпеку створюють професійні тролі та боти. Вони є кінцевими виконавцями у чисельних добре організованих угрупованнях – «фабриках тролів», «ботофермах» – зі значним фінансуванням з боку різноманітних замовників, у тому числі політичних чи державних структур. Їх головний продукт – масове поширення замовної інформації чи дезінформації, фейків і маніпулятивних месиджів, для чого створюється множина вигаданих «істот» – «військо інформаційних ляльок-солдатів» з певними іменами та профілями у соціальних мережах.

Частка і вплив тролів та ботів у спілкуванні в Інтернеті зростає. Інколи це спілкування чи не буквально перетворюється на «війну ботів та тролів», де щиросерді людські істоти опиняються у меншості. Тому, зіткнувшись з повідомленням, коментарем якоїсь «істоти» з чистою або сумнівною аватаркою, з чистим або таким, що вимагає часу і спеціальних знань для перевірки, профілем у соціальній мережі, підозрілим – надто простим, штучним тощо – ім'ям, слід бути дуже уважним, аби не опинитися під шкідливим впливом, здійснюваним ворожим тролем, ботом через штучну «ляльку-солдата». Найпершою реакцією тут має бути ясна публічна ідентифікація цих – за вихідним припущенням, презумптивно – небезпечних «істот» кіберпростору. Звичайно, це не убезпечить від пасток дезінформації абсолютно, але значно зменшить можливість уведення в оману, зрештою – можливу шкоду.

Сумлінний фактчекінг, інші елементарні заходи убезпечення від недоброякісних чи навіть ворожих інформаційних впливів тролів і ботів є корисними, але не завжди достатніми. Це

стосується, зокрема, множини випадків, коли розносник дезінформації, брехливої пропаганди, намагаючись уникнути занадто відвертого обману, вдається до логічних хитрощів, замаскованих пасток.

У матеріалі Громадської мережі «Опора» за 18 липня 2022 року проаналізовані деякі приклади поточної російської пропаганди і вказано, серед іншого, що вона *«не вигадує нічого нового та використовує ті самі прийоми пропаганди, що й Радянський Союз. Зокрема, йдеться про тактику під назвою "whataboutism", спрямовану на дискредитацію опонента твердженням, що той сам не діє відповідно до своєї позиції. При цьому первісні аргументи опонента не спростовують, а їх хибність не доводять. Цю тактику використовують для того, щоб зірвати обговорення одного питання, змусивши замість нього обговорювати інше»*. Далі наведений конкретний випадок з брифінгу одіозної речниці російського МЗС [5].

Описане зовсім не схоже на активність анонімного троля, до того ж вміло підібрані факти можуть і не бути самі по собі брехливими. Хитрість тут інша, вона відома навіть не з радянських часів, а ще з історії Давнього світу як *аргумент до людини* (argumentum ad hominem), або *атака особи*. В загальному випадку ця хитрість полягає у порушенні загальнологічного закону тотожності, у повній підміні тези, коли оцінка змісту певного твердження підмінюється оцінкою якостей суб'єкта (особи, спільноти, держави і т. ін.), який його артикулював чи підтримує. Для аудиторії, обмеженої використанням тільки природного здорового глузду, до того ж у насиченій емоціями атмосфері за умови браку часу тощо такого роду хитрощі досить часто досягають мети. Тому, прагнучи не потрапити до хитро розставлених інформаційних пасток ворога, не опинитися під його злорякисним впливом, не можна обійтися без вивчення хоч би основ науки логіки і вміння критичного мислення.

Виклики освітнього культивування вмінь, з одного боку, мислити правильно, логічно, а з іншого – критично за умов інформаційної війни цілком очевидні. Проте вітчизняна освітня система дотепер не зреагувала на них у задовільний спосіб. Так, протягом десятиліть наука логіки у вищих навчальних закладах зазнає занепаду. Вона трансформувалась у «дисципліну за вибором», втративши в навчальних планах гарантію не тільки розумних «годин», а й навіть існування. Провину за це поділяють МОН України, адміністрації вишів, традиційно зосереджені на «профільних дисциплінах», і слабкий викладацький корпус, який переважно «читає» загальну, або формальну, логіку, суголосну скоріш потребам суспільства доби Модерну, а не сучасного інформаційного суспільства, умовам інформаційної війни. Ситуація з викладанням критичного мислення ще гірша, воно залишається справою окремих ентузіастів з окремих університетів (див., напр., [6], [7]).

Логіка у вітчизняних школах не викладається взагалі. У концепції Нової української школи, ухваленій Колегією МОН України 27 жовтня 2016 року, вміння критично мислити було визначене одним із пріоритетів сучасної освіти. Проте, констатувалось тут же, наразі українська школа не

готує до цього. Сьогодні ситуація не набула потрібної позитивної динаміки, зокрема тому, що у значної частини наших можновладців, вчених і педагогів-практиків дотепер бракує ясного розуміння сутності критичного мислення та шляхів навчання йому (див., напр., [8]). Все зазначене однозначно вимагає певної реанімації, якісного осучаснення масового та систематичного викладання відповідних навчальних дисциплін у школах та вишах.

В ідеалі кожна нормальна людина інформаційного суспільства, зрештою – телеглядач, радіослухач, читач новин у друкованих або електронних ЗМІ, відвідувач соціальних мереж тощо – має бути навчена надати собі сама бодай первинну допомогу проти місінформації й дезінформації, шкідливих інформаційних впливів, ворожої пропаганди. Тож українському суспільству, аби не опинитися у стані переможеного в інформаційній війні чи, ширше, позбавленого ідентичності й перспектив лузера інформаційного суспільства, потрібна сучасна освіта з логіки і критичного мислення – якнайширша, варійована за віком, індивідуальними нахилами чи професійною підготовкою.

Основні висновки цієї короткої розвідки полягають у наступному.

Сила інформації, інформаційних технологій має не тільки «світлий», а і вкрай небезпечний «темний бік». Він зростає і набуває істотної ваги завдяки інформаційній війсьній активності, або, скорочено, інформаційній війні. Повноцінна інформаційна війна не може існувати, не ґрунтуючись на різного роду матеріальних явищах і не ставлячи за мету певним чином вплинути на матеріальний світ. Однак вона має й не менш необхідну та важливу ідеальну складову, що вкорінена у психіці окремих людей, людських спільнот. Без потрібного результативного впливу на людські цінності, світогляд, усталені методи мислення чи алгоритми спілкування навіть досягнення якихось матеріальних воєнних цілей не буде, у загальному випадку, ані ефективним, ані остаточним. Освіта – як формальна, так і неформальна – фактично протягом усього життя формує і модифікує ціннісні пріоритети, основи світогляду людини, тієї чи іншої спільноти. Тому освіта, освітяни неодмінно й суттєво утягуються в орбіту інформаційної війни, є її активними учасниками..

Соціальні мережі та електронні ЗМІ, ширше – Інтернет сьогодні виявляється чи не найважливішим полем ведення ідеальної складової інформаційної війни, реально конкуруючи з ще недавно всемогутнім «телевізором». Тут зростає чисельність і вплив тролів та ботів, їх головний продукт – масове поширення замовної інформації чи дезінформації, фейків і маніпулятивних месиджів, для чого створюється множина вигаданих «істот» – «військо інформаційних ляльок-солдатів» з певними іменами та профілями у соціальних мережах.

Сумлінний фактчекінг й інші елементарні заходи убезпечення від ворожих інформаційних впливів тролів і ботів є корисними, але не завжди достатніми. Це стосується множини випадків, коли, зокрема, розносник дезінформації, брехливої пропаганди, намагаючись уникнути занадто відвертого обману, вдається до логічних хитрощів, замаскованих пасток для природного здорового

глузду. Аби не опинитися під шкідливим впливом ворога, не можна обійтися без навчання хоч би основам науки логіки, вмінням ефективного критичного мислення. Це вимагає докорінного осучаснення масового та систематичного викладання відповідних дисциплін у школах і вишах.

В ідеалі кожна нормальна людина інформаційного суспільства, зрештою – телеглядач, радіослухач, читач новин у друкованих або електронних ЗМІ, відвідувач соціальних мереж тощо – має бути навчена надати собі сама бодай первинну допомогу проти місінформації й дезінформації, шкідливих інформаційних впливів, ворожої пропаганди.

Література

1. Towards knowledge societies: UNESCO world report. Paris: UNESCO Publ., 2005.
2. Ракетами та артилерією Росії не вдасться зламати нашу єдність і збити нас зі свого шляху – звернення Президента України. *Президент України Володимир Зеленський. Офіційний веб-сайт*. 16 липня 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/raketami-ta-artileriyeyu-rosiyi-ne-vdastsya-zlamati-nashu-ye-76521>
3. Information warfare. *Media – (Dis)Information – Security*. 2020. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/5/pdf/2005-deepportal4-information-warfare.pdf
4. Бартош А. А. Стратегия и контрстратегия гибридной войны. *Военная мысль*. 2018. № 10. С. 5-16. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-i-kontrstrategiya-gibridnoy-voyny>
5. War speeches. Казки про «нацизм» та «русофобію» від російської пропаганди. *Українська правда*. 18 липня 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/07/18/7358751/>
6. Тягло А. В. «Наука рассуждать» в «быстром мире». *Философские науки*. 2013. № 3. С. 129-136.
7. Тягло О. В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2017. № 2(21). С. 240-257.
8. Тягло О. В. Чи просто «увімкнути критичне мислення»? *Зміст освіти та освітні практики нової української школи: матеріали всеукраїнського освітнього форуму «Зміст освіти та освітні практики Нової української школи» (Полтава, 28 квітня 2021 р.)*. Полтава: ПОППО, 2021. С. 66-74. URL: https://www.researchgate.net/publication/341740957_Taglo_OV_Ubezpecenna_spozivanna_informacii_-_viklik_sucasnomu_gromadanskomu_suspilstvu